Stef Scagliola

Heen en weer geslingerd tussen feiten en emoties. Een kritiek op de visie van J.J.P. de Jong

In het laatste jaar van je promotieonderzoek een belangwekkende publicatie tegenkomen die je volkomen over het hoofd hebt gezien; dat is de schrik van iedere promovendus. Het overkwam mij toen ik bladerend in het *Jaarboek van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie* uit 1997 een artikel aantrof over de Nederlandse verwerking van de Indonesische kwestie. Gelukkig had het relaas van de historicus Joop de Jong op mij het effect van contrastvloeiend; al lezende werd steeds duidelijker dat ik een totaal verschillende kijk op de zaak heb.

De titel van zijn artikel, 'Een inktzwarte bladzijde in de geschiedenis. Nederland en de Indonesische kwestie 1945–1950', is uitdrukkelijk ironisch bedoeld. De Jong ageert namelijk juist tegen die personen die in zijn ogen een veel te zwart beeld schetsen van de Nederlandse rol in het dekolonisatieproces. Bepaalde historici, politici en journalisten, maar vooral de niet nader gespecificeerde 'massamedia' krijgen er flink van langs. Door hun moralistische preoccupaties op dit tijdperk te projecteren, werken ze mee aan de instandhouding van de mythe dat Nederland een kortzichtig beleid heeft gevoerd.

Deze mythe zou eind jaren zestig ontstaan zijn onder invloed van de door dr Loe de Jong gepropageerde en sterk moraliserende goed-fout-interpretatie van de

bezettingsperiode. Een jongere generatie gebruikte dit schema om een eenduidige verklaring te geven voor actuele problemen zoals de Vietnam-oorlog en de armoede-problematiek van niet-westerse landen. Met de uitleg dat het allemaal een gevolg was kolonialistische uitbuiting, werd meteen de oudere generatie in de beklagdenbank gezet. Dit was ook de klacht van Indië-veteranen toen in 1969 voor het eerst op televisie getuigenis werd afgelegd van Nederlandse oorlogsmisdaden uit de periode 1945–1950. Dit gebeurde, niet toevallig, in een actualiteitenprogramma van de VARA. Een verhit en gepolitiseerd debat volgde in pers en parlement.

Het zou pas een vervolg krijgen in 1987, toen Loe de Jong met zijn interpretatie van deze oorlogsmisdaden in zijn historische standaardwerk opnieuw een storm van protest veroorzaakte. Na overleg met derden besloot De Jong zijn tekst te herzien en veranderde hij de titel van de gewraakte paragraaf van 'Oorlogsmisdrijven' in 'Excessen'. In de jaren negentig nam met de mondigheid van de Indië-veteranen ook de frequentie van de 'kwesties' toe: in 1993 de weigering van een visum voor deserteur Poncke Princen, in 1993–1994 een proces wegens smaad tegen schrijver Graa Boomsma, in 1994 het tweede debat over Princen, en tot slot in 1995 de commotie rond het bezoek van koningin Beatrix aan Indonesië.

Voor Joop de Jong is de balans van al deze discussies negatief. Elk debat is een voorspelbare herhaling van zetten met een sterk moralistische inslag en levert inhoudelijk niets nieuws op. Het meest karakteristieke aspect van de discussies is het gebrek aan belangstelling en kennis bij media en veteranen.

Aan het eind van deze tamelijk pessimistische schets van het Indië-debat schrijft De Jong de partijen voor hoe het wel moet: 'In plaats van speelbal van gechargeerde emoties [sic], zouden ze de door historici gepresenteerde feiten op een rij moeten zetten en een open, feitelijk gefundeerde discussie met elkaar moeten aangaan in plaats van hun kerkvolk vanaf de kansel te leiden.'¹

Hier is onmiskenbaar een rechtgeaarde positivist aan het woord, die 'onbevoegden' aanspoort om goed te luisteren naar een unieke menselijke soort die in staat is koel en afstandelijk feiten te registreren. De Jong presenteert hier een tegenstelling die misleidend is, alsof *feiten* en *emoties* elkaar uitsluiten. Hij overschat de afstand die historici tot hun bronnen kunnen bewaren en onderschat de gecamoufleerde emoties die in officiële bronnen besloten liggen. Ook heeft hij geen oog voor de nuttige rol die andere partijen, juist door van emoties uit te gaan, kunnen spelen bij de verschuiving van het paradigma.

Mijn analyse van de Indië-debatten leidt dan ook tot heel andere conclusies:

1. Historici moeten zich weliswaar houden aan wetenschappelijke criteria, maar ook zij worden bepaald door hun context. Emoties zijn daar een onlosmakelijk onderdeel van.
2. Bij controversiële thema's is de hoeveelheid concurrerende interpretaties groot.

Standaardwerken gebaseerd op de officiële bronnenpublicaties hebben niet het primaat op de historische werkelijkheid.

3. Zowel voor een goed begrip van de periode zelf als voor de analyse van het debat over de betekenis van die periode is het essentieel om niet alleen de sporen van logica en ratio te volgen—die ook relatief zijn—maar ook oog te hebben voor humeuren, temperamenten en misverstanden, kortom voor het menselijk onvermogen om een probleem in al zijn facetten te begrijpen.
4. Als je rustig afwacht tot historici in afzondering hun 'steriele' arbeid hebben verricht, verandert er niets. Je hebt irritante, compromisloze figuren nodig van buiten de wetenschappelijke gemeenschap of de hete adem van de actualiteit om nieuwe vraagstellingen af te dwingen.

Door de objectiviteit van historici en officiële bronnen te relativeren, wil ik mij geenszins aansluiten bij de postmoderne tendens om de beleving van ieders werkelijkheid gelijk te stellen aan de historische verhandeling. Historici moeten zich aan bepaalde regels houden, waardoor je hun beweringen kunt controleren. Maar binnen het kader van die regels bestaat nog genoeg ruimte voor persoonlijke invulling. Karakter, ideologische invalshoek en levensloop drukken een groter stempel op iemands werk dan menig historicus zou willen toegeven. Het onderscheid dat De Jong lijkt te maken tussen *moralistische* en *goede* historici wekt de indruk dat slechts *onthechting* kan leiden tot goede geschiedschrijving.

In mijn opvatting is emotie onlosmakelijk verbonden met passie en vormt dit element de basisvoorwaarde voor goede geschiedschrijving. De historicus is geen patholoog-anatoom die sectie verricht, hij

tracht een verhaal te reconstrueren op een manier die het best bij hem past. Niet omdat hij na lang wikken en wegen bewust voor een bepaalde methode heeft gekozen, maar omdat hij een geboren twijfelaar is of een heel inspirerende promotor navolgt of uit een diplomatennest komt. Hetzelfde geldt voor het soort bronnen, je kiest een jas uit die bij je past en houdt je aan de wasvoorschriften. Het idee dat er een onbetwiste categorie historische feiten bestaat, is niet houdbaar. Welke feiten zijn dat? Wie presenteert deze feiten? Zijn er alternatieve verhalen die ook een bepaalde geldigheid hebben? Welke status hebben deze verhalen?

De twee wetenschappers die mijns inziens een fundamentele bijdrage hebben geleverd aan het inzicht in en de kennis van de Nederlandse en Indonesische oorlogsmisdaden in 1945–1950 – J.A.A. van Doorn met zijn *Ontsporing van geweld* en Loe de Jong met zijn hoofdstuk over de excessen – worden beiden door Joop de Jong als *moralisten* bestempeld.² Hij gaat hier volkomen voorbij aan twee essentiële zaken: de onmogelijkheid om thema's als onderdrukking en geweld te behandelen zonder impliciete noties van moraal en ethiek, en de noodzaak om een fors standpunt in te nemen als je tegen de stroom in roeit. Vooral Loe de Jong heeft flink zijn nek uitgestoken door met de blik van de antikoloniaal zijn Indische delen te schrijven.

Bij hem loopt een rechte lijn van politieke visie naar historische visie. Uit protest tegen de politionele acties stapte hij uit de PvdA, die medeverantwoordelijkheid droeg voor het gewapend optreden. Ook in zijn schets van de koloniale samenleving klinkt zijn linkse visie door. Iemand als Van Doorn heeft een wat ambivalente verhouding tot zijn materiaal. Hij schreef samen met Wim Hendrix, ook Indië-veteraan, *Ontsporing van geweld*,

het belangrijkste boek over de Nederlandse oorlogsmisdaden in Indië. Van Doorn wist zijn rol van wetenschapper te verenigen met die van militair. Waarschijnlijk hield dat ook verband met de taakverdeling tussen de twee toen ze als dienstplichtigen in Nederlands-Indië het materiaal voor hun studie vergaarden: Van Doorn, gelegerd in de grote stad, registreerde en analyseerde de gegevens over oorlogsmisdaden, die Hendrix als radioman bij de infanterie op geïsoleerde buitenposten waarnam. Er was dus tegelijkertijd betrokkenheid en afstand, twee kenmerken die ook het latere, meer historische dan sociologische werk van Van Doorn kenmerken.³ Het is wellicht typerend dat zijn medeauteur, de echte ooggetuige, die geen wetenschappelijke carrière heeft opgebouwd, zich daarna nooit meer met het onderzoek heeft beziggehouden.

Positief beeld

Ook bij de man die aan de wieg heeft gestaan van de door Joop de Jong geroemde 20-delige bronnenpublicatie over de Nederlands-Indonesische verhoudingen, de historicus S.L. van der Wal, is er een verband tussen levensloop en levenswerk. Als oud-bestuursambtenaar in Nederlands-Indië wilde hij graag een positief beeld schetsen van het Nederlandse beleid ten aanzien van Nederlands-Indië. Negatieve geluiden vanuit de niet-historische hoek, zoals de televisie-uitzendingen van de VARA in 1969 over de oorlogsmisdaden, zag hij als onwetenschappelijke uitingen die voort sproten uit de *waan van de dag*.⁴ Als ik mij niet vergis hoor ik bij Joop de Jong de echo doorklinken van Van der Wals zorg om wetenschappelijke nauwkeurigheid.

Het zal geen toeval zijn dat de Rijksuniversiteit Utrecht in de jaren zestig hun beider standplaats was. De achtergrond van

De Jong, hij was lange tijd ambtenaar op het ministerie van Buitenlandse Zaken, maakt zijn affiniteit met het beleid begrijpelijk.

Mijn kritiek heeft dan ook geen betrekking op De Jongs keuze voor documenten over de onderhandelingen als centraal object van onderzoek. Wel op de status die hij dit soort bronnenmateriaal toedicht. Door alle niet-wetenschappelijke bijdragen aan de kennis over het conflict te diskwalificeren, gooit hij het kind met het badwater weg.

Zelf heb ik geen directe band met Nederlands-Indië, ik ben bij toeval op het onderwerp gestuit. Wat mij fascineert, zijn ongemakkelijke waarheden en de verbazingwekkende creativiteit die mensen aan de dag leggen om met deze waarheden in het reine te komen. Als ik naar mijn eigen ontwikkeling kijk, heb ik mijn aanvankelijke naïeve geloof in 'echte' feiten ingeruild voor een flinke dosis scepticisme jegens officiële documenten. Gezien mijn interesse – oorlogsmisdaden aan de Nederlandse kant – is dat logisch, want dat zijn bij uitstek zaken die liever niet in het officiële circuit worden opgenomen. Ik heb dus een bepaald belang: een stem laten horen die eerst ondervetegenwoordigd was, en die nu, volgens Joop de Jong, overvetegenwoordigd is. Hij redeneert in termen van proportie: de aandacht die het geweld aan Nederlandse kant in de media krijgt, staat niet in verhouding tot het geweld dat destijds werkelijk is gepleegd. Hoewel er geen objectieve maatstaven bestaan om dit te bepalen, heb ik zelf zeker ook de indruk dat de media geneigd zijn dit soort zaken uit te vergroten. Dat komt echter niet doordat journalisten lui en dom zijn, maar omdat het hun taak is aandacht te vragen voor zaken die de normale orde verstoren. Als dit niets toevoegt aan de kennis onder historici wil dat nog niet zeggen dat het niet de moeite waard is er in de krant of op televisie aandacht aan te besteden.

Op de lange duur komen er wel degelijk nieuwe historische feiten aan het licht, doordat individuen als reactie op de aandacht in de media gemotiveerd worden hun eigen belevenissen op schrift te stellen, of materiaal af te staan aan archieven of musea.

Eenzelfde nuancerings zou gepast zijn bij de beoordeling van wat Indië-veteranen hebben bijgedragen aan het debat. Inderdaad hebben ze zichzelf met regelmaat overschreeuwd, en dat wekt altijd weerstand op. Maar achter de militante toon en de nostalgische vertogen gaat oud zeer schuil dat even relevant is om het conflict goed te begrijpen als de onderhandelingen tussen Nederland en Indonesië.

Kronkelpad

Het jarenlange wroeten in deze materie heeft mij duidelijk gemaakt dat er een lange kronkelige weg loopt van beleidsvoornemen aan de onderhandelingsstafel naar implicaties van beleid op het strijdtoneel. Mijn interesse gaat uit naar de ervaringen aan het eind van dat kronkelige pad. Door gesprekken te voeren met Indië-veteranen, door hun brieven en dagboeken te lezen, heb ik een specifiek soort historisch gevoel ontwikkeld dat onherroepelijk tot een vorm van vereenzelviging leidt. Dit is een gevoelsmatige kant van historisch onderzoek die altijd de waarneming blijft kleuren, hoeveel feitelijke kennis er daarna ook wordt verzameld en uitgewisseld. Ook al stel je op basis van rationele overwegingen je historische beeld bij, je blijft een bepaalde loyaliteit houden aan die eerste indrukken, zeker als de personen die jij heel goed begrijpt, worden aangevallen. Dit mechanisme geeft volgens mij een veel betere verklaring voor De Jongs gebetenheid op moralistische stellingnames dan zijn constatering dat men tegen beter weten in Nederland als de *bad guy* wil afschilderen. 'Zijn' onderhandelaars,

mensen die zich in alle bochten hebben gewrongen om een oorlog te voorkomen, worden in zijn ogen door oppervlakkige beschouwers van kortzichtigheid beticht, en dat stoort De Jong.

Feiten en emoties

Het voorstel van De Jong om een discussie gebaseerd op 'gechargeerde emoties' te vervangen door een discussie gebaseerd op 'feiten', illustreert zijn neiging om te denken in termen van elkaar uitsluitende categorieën. Hij laat hiermee de hele schakering en kruisbestuiving tussen deze twee extremen weg, die juist zorgen voor de dynamiek in de discussie.

Ik vermoed dat De Jong zijn feiten vooral uit schriftelijke bronnen haalt. Hij benadrukt dat de sleutel tot een interpretatie van het conflict die de verschillende partijen recht doet, in het verloop van de onderhandelingen tussen Nederland en Indonesië ligt. Naar mijn idee laat deze invalshoek—het volgen van delegaties die slechts voor een deel representatief zijn voor de entiteiten Nederland en Indonesië—elementen buiten beschouwing die juist op het psychologische vlak het onderlinge wantrouwen voeding gaven. De onderhandelingen zijn belangrijk, maar hoe die onderhandelingen op de werkvloer werden vertaald evenzeer, zeker als het erom gaat te begrijpen waarom ze uiteindelijk zijn mislukt.

De Jong wil de mythe van het kortzichtige Nederland ontkrachten en benadrukt de redelijkheid van de Nederlandse voorstellen voor een overgangsregering.⁵ Dat die voorstellen redelijk waren en dat ze lijken op de regelingen van soortgelijke overgangsprocessen elders in de wereld, zal niemand betwisten. Het probleem is alleen dat de Indonesische partij ageerde tegen jarenlange onmondigheid. Als je denkt in termen van

trots en aanzien, is het achteraf begrijpelijk dat het voor de jonge staat onverteerbaar was om tijdens de overgangsfase de posten Defensie en Buitenlandse Zaken weer aan Nederland terug te geven. Het grootste probleem met goede bedoelingen is dat ze uit de mond van de paternalist gewantrouwd worden. Men moet zich bedenken dat na het Nederlandse succes van de eerste politionele actie in augustus 1947, toen een groot deel van Java en strategische punten op Sumatra weer in Nederlandse handen waren, de koloniale samenleving geleidelijk aan weer werd opgebouwd. Economisch gezien was dat een groot succes, ook voor de lokale bevolking, maar in psychologisch opzicht zal dat bij menig Indonesisch nationalist het gevoel hebben gegeven dat hij weer terug bij af was.

Tijdens de onderhandelingen op de Hoge Veluwe en in Linggadjatti zaten ook mensen aan tafel die elkaar in principe goed gezind waren, maar als je behalve hun verhaal ook het spoor volgt op lager niveau aan Indonesische kant, dan wordt de behoefte aan een radicale breuk met Nederland begrijpelijker. Dit was in ieder geval de conclusie van dienstplichtige Glissenaar, die van een Republikeinse officier een uitleg kreeg over de psychologie achter de verschroeide-aardetactiek van het TNI.

In zijn dagboek noteerde hij dit gesprek:

Dp.G.: *'Door al die ondernemingen te vernielen hebben jullie het eigen land ook veel schade berokkend.'*

Off.: *'Ja, maar als wij dat niet hadden gedaan dan zouden jullie ze tegen ons hebben gebruikt. Jullie zouden dan nu lekker exporteren en veel wapens importeren. En jullie zouden een deel van de bevolking een zekere mate van welvaart bezorgen en het daarmee zoet houden.'*

Dp.G.: *'Maar als jullie het dan zelf denken te kunnen, waarom hebben jullie dan ook in Republikeins gebied de ondernemingen laten verwaarlozen?'*

Off.: *'Wat moeten wij met die rubber doen? En met al die thee? We kunnen toch niet exporteren. Admiraal Pinke heeft ons helemaal ingesloten met zijn economische blokkade...'*

Dp.G.: *'Nederland wil jullie ook de vrijheid geven. Maar eerst moet er orde en rust zijn. Waarom blijft de Republiek zich zo hardnekkig tegen deze opvatting verzetten, terwijl jullie toch zelf zien dat dit een massa armoede en ellende voor het volk met zich meebrengt?'*

Off.: *'Omdat de Nederlanders ons wel vrijheid beloven, maar eerst ons land willen bezetten. Daarna kunnen we vrijheid krijgen, zeggen ze. Wij geloven daar niet meer in. De Hollanders hebben al zo dikwijls wat beloofd!'*⁶

Dit gesprek beschrijft in een notendop de patstelling tussen het Republikeinse en Nederlandse standpunt. Beide waren mengsels van pogingen tot machtsbehoud, wederzijds wantrouwen en goede bedoelingen. Op macro-niveau, waar het om een politieke machtsstrijd ging die met woorden gevoerd werd, was soms plaats voor compromissen. Op het micro-niveau echter, waar het eigen leven op het spel stond, bracht dit een 'onwerkbaar' situatie teweeg. Je kunt nu eenmaal niet streven naar het half doden van je tegenstander. Hier was behoefte aan een consistent beeld van een moreel verwerpelijke vijand. Wie dat niet vond, werd aan het twijfelen gebracht.

Die twijfel, de verscheidenheid aan ervaringen en de uiteindelijke nederlaag, hebben samen de kiem gelegd voor de verdeeldheid die later zou ontstaan over de betekenis van

dit conflict. Volgens mij is dit de sleutel voor een goed begrip van deze periode en de moeizame verwerking ervan: op verschillende niveaus werden totaal verschillende conflicten gevoerd. De mannen op het strijdtoneel zelf, vooral militairen in de lagere rangen, hebben zich niet herkend, of hebben zich—in het geval van de 'excessenparagraaf' van Loe de Jong—niet willen herkennen in de officiële geschiedschrijving. De afgelopen vijftien jaar zijn ze in beweging gekomen en is het hen gelukt een luisterend oor te vinden voor hun grieven. De recente oprichting van een veteraneninstituut in Doorn, met een kennis- en onderzoekscentrum, is het ultieme bewijs van de voortschrijdende democratisering van geschiedwetenschap.

Wat De Jong kenschetst als de verstoring van een serieuze discussie door 'gechargeerde emoties', is juist een teken dat er concurrerende historische interpretaties in de maak zijn.

Doordat de 'individuele beleving van een gebeurtenis' nu ook deel is gaan uitmaken van het historische werkveld en de massamedia aan individuen en groepen de gelegenheid bieden om hun versie van het verleden te presenteren, is de diversiteit aan verhalen groter dan ooit. De term 'ervaringsdeskundige' is niet voor niets van deze tijd. Het grote voordeel van deze ontwikkeling is dat gemarginaliseerde groepen beter tot hun recht komen. Er zijn echter ook nadelen: een nog verdere vergruizing van het historisch beeld doordat iedereen zijn eigen geschiedenis opeist en de vervaging van het begrip 'werkelijkheid'.

Maatschappelijk nut

De meest kenmerkende tendens voor deze tijd, die door veel historici als nadelig wordt gezien, is echter het gebruik van geschiedwetenschap in toegepaste zin, als middel om de

publieke opinie te mobiliseren rond actuele morele kwesties of als inzet van persoonlijke genoegdoening of eerherstel.⁷

Deze toepassingen geven geschiedenis een maatschappelijk nut—altijd gunstig in financieel opzicht—maar staan tegelijkertijd op gespannen voet met wetenschappelijke principes. In het eerste geval wordt geschiedenis aangewend om normen en waarden bij te brengen, maar niet zelden leiden vergelijkingen tussen heden en verleden tot anachronismen of oppervlakkige gemeenplaatsen. In het tweede geval is het probleem dat men alleen positieve aandacht opeist, terwijl geschiedenis juist de taak heeft om ook andere kanten te laten zien. Daar wringt dus de schoen. Die andere kanten wil men niet horen, zeker niet als bepaalde belangen, zoals financiële compensatie, op het spel staan. Hierin deel ik de zorg van De Jong dat geschiedschrijving overschaduwde dreigt te raken door beeldvorming in de media. Ik stoer me alleen niet zo aan de populaire uitwassen van deze democratiseringstendens. Al zijn de verschijningsvormen ervan soms grenzeloos irritant, het is wel de oogst van jarenlange investering in emancipatieprocessen en in aandacht voor onderdrukking en geweld. Om de Canadese historicus/journalist Michael Ignatieff te citeren: 'I prefer mass-media to mass-killing.'⁸

Stormlopen hebben wel zin

Zelfs als we in staat zouden zijn om zoals De Jong wenst, een strikt 'feitelijke' discussie te voeren, hoe zouden dan nieuwe gezichtspunten moeten ontstaan?

Door te suggereren dat alleen een wetenschappelijke benadering zinvol is, ontkent De Jong het directe verband tussen het wetenschappelijke en het publieke debat. Zeker bij de discussies over de 'Indonesische

kwestie' is het zonneklaar dat juist het aandeel van media, politici en Indië-veteranen heeft gezorgd voor verandering.

Ik ben het dan ook totaal oneens met de karakterisering die De Jong geeft van het debat dat vanaf 1969, toen voor het eerst op de televisie over Nederlandse oorlogsmisdaden werd gesproken, met regelmaat is gevoerd: 'Met de "excessenaffaire" werd—zo zou later blijken—de lijn voor de toekomst uitgezet. In plaats van een historische reconstructie trad een proces van verdere simplificatie op, van mythevorming en ideologisering van het verleden. Daarmee werd het gat in het historisch geheugen louter afgedekt, niet gedicht.'⁹

Dit is een onderschatting van wat de journalisten van *Achter het Nieuws* met hun thema en hun confronterende journalistieke aanpak teweegbrachten. Voor de eerste keer werden Nederlandse militairen op een publieke plek als 'daders' gerepresenteerd. Een genuanceerde aanpak die de diversiteit aan ervaringen van Indië-veteranen recht zou hebben gedaan—dus ook aandacht besteden aan de inzet bij hulp aan de bevolking—zou lang niet zoveel indruk hebben gemaakt. Men koos bewust voor het 'schokeffect' van belastende getuigenissen, als tegenwicht voor de nog bestaande mythe dat de militairen in Indië slechts 'orde en rust' hadden gebracht.¹⁰

Dit zorgde voor Kamervragen, die op hun beurt weer leidden tot de samenstelling van de excessennota en de opdracht om, na jarenlange onderhandelingen over de juiste vorm, eindelijk een begin te maken met de bronnenpublicatie over de Nederlands-Indonesische betrekkingen.¹¹ Ook besloot de regering tot een verruiming van de archiefwet, waardoor notulen van de ministerraad niet pas na 50, maar al na 25 jaar toegankelijk werden.¹²

Frappant is dat minister-president P.J.S. de Jong, nadat de kwestie tot opluchting van de ministerraad 'politiek gedechargeerd' was, zich opwierp als groot voorstander van openheid. De ministerraad ging akkoord met zijn voorstel om financiën ter beschikking te stellen voor extra personeel, zodat de historicus Van der Wal, die via de Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis de opdracht voor de bronnenpublicatie had gekregen, materiaal met betrekking tot de excessen voorrang zou kunnen verlenen.¹³ Deze bleek hier niet toe bereid. Het bespoedigen van een bronnenpublicatie over de excessen om 'politieke redenen' vond hij wetenschappelijk onverantwoord.¹⁴ Ook zijn directe opdrachtgever, de voorzitter van Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis F.W.N. Hugenholtz, zwichtte niet voor de druk. Snel werken en beïnvloeding door politiek actuele zaken zouden leiden tot wetenschappelijke onzorgvuldigheid.¹⁵

Confronterende journalistiek

Dit voorbeeld geeft aan dat een confronterende journalistieke aanpak ook voor historici iets kan opleveren en dat historici, weliswaar vanuit geheel andere motieven, evenzeer een aandeel leveren in het 'afdekken van het historisch geheugen'.

Een indirect effect van de discussies in 1969 was de publicatie van *Ontsporing van geweld*, dat geheel buiten de bronnenpublicatie om tot stand kwam. Ook gaf de discussie het startschot voor een omvangrijke veteranenliteratuur en documentairecultuur. Als het gaat om de groepen die het Indië-conflict hebben ondergaan, of de ervaringen aan de Indonesische kant, dan hebben documentairemakers vanaf 1969 gezorgd voor continuïteit. Tot en met 1990 zijn er zeventig documentaires vervaardigd over Indië en Indonesië, waarvan in 24 aandacht

wordt besteed aan de militaire ervaringen zelf.¹⁶ Na *Ontsporing van geweld* van Van Doorn en Hendrix was de eerstvolgende historische studie die een apart hoofdstuk wijdde aan de consequenties van de harde guerrillastrijd, de dissertatie van Jan Bank *Katholieken en de Indonesische Revolutie* in 1983.¹⁷ Ook de veteranen hebben met hun herinneringsliteratuur een stevige basis gelegd voor de reconstructie van de militaire ervaringen in het veld.

Het zijn dus juist de partijen die volgens De Jong een zuivere discussie blokkeren—de veteranen door hun emoties en de journalisten door hun gemakzucht en moralisme—die lange tijd het gat in het historisch geheugen hebben gedicht. Wat de ontsluiting van historische kennis betreft, kunnen zij terecht aangemerkt worden als de pendant van de bronnenpublicatie.

Loe de Jong

Ook de volgende ronde van het publieke debat, de commotie rond de paragraaf 'Oorlogsmisdrijven' van Loe de Jong in 1987–1988, zie ik niet als een nutteloos ritueel. In zijn poging de Nederlandse militair als 'dader' te representeren, had hij nauwelijks aandacht besteed aan de context van de guerrillastrijd. Een deel van de kritiek was dus volkomen terecht en waarschijnlijk had hij hier best voor opengestaan als hij de kans had gekregen het commentaar te horen via zijn begeleidingscommissie, zoals gebruikelijk was. Doordat voormalig KNIL-kolonel Hesusius De Jong op dit punt niet vertrouwde, stuurde hij de concept-tekst naar *De Telegraaf* waardoor de zaak uitgroeide tot een ware media-rel. De slachtoffers van dit 'publicitaire media-geweld' waren volgens Joop de Jong de Indië-veteranen. Maar de ironie wil dat juist deze controverse de groep de gelegenheid bood om aandacht

te vragen voor de militaire ervaringen zelf. In 1969 kwamen in het publieke debat, behalve in de *Achter het Nieuws*-uitzendingen zelf, voornamelijk deskundigen of militairen uit de hogere rangen aan het woord. In 1987 waren de rollen totaal anders.

Er was een zelfbewuste generatie oudere Indië-veteranen ontstaan die juist fel ageerde tegen de rol van de autoriteiten destijds. Deze ontwikkeling was al halverwege de jaren tachtig ingezet, doordat de veteranen op de golven van de maatschappelijke aandacht voor oorlogs- en geweldsgetroffenen publiekelijk aandacht vroegen en kregen voor hun psychische en lichamelijke noden. Er was een essentiële nieuwe stem in het debat: die van de geëmancipeerde Indië-veteraan, de lagere in rang, die de gelegenheid kreeg zich te profileren als 'slachtoffer' en/of 'woordvoerder'.¹⁸

De tweede excessenaffaire gaf de doorslag voor het bundelen van deze krachten die leidden tot de oprichting van de Stichting Veteranen Platform in 1989.

In de jaren negentig waren het dan ook de veteranen, en niet zozeer de journalisten, die de motor vormden voor de vervolgrondes van het publieke debat. Doordat het veteranenbeleid een politieke zaak was geworden, kwam het onderwerp weer terug in de Tweede Kamer, net zoals in 1969. Dat er op aanzienlijke schaal oorlogsmisdaden waren gepleegd was nu, dankzij de verschillende verwerkingsrondes met bijdragen van politici, journalisten, veteranen en historici, geen punt van discussie meer.

Het debat ging nu om zingeving en de affaires die volgden illustreren haarscherp hoe telkens weer pogingen om nieuwe interpretaties op deze periode te projecteren, stuk liepen op emotionele en politieke blok-

kades. Niet omdat die nieuwe interpretaties onzinnig waren, zoals Joop de Jong suggereert, maar omdat de sociale kracht van de veteranenorganisaties door de inmiddels verworven politieke steun aanzienlijk was toegenomen.

Poncke Princen

In rationeel opzicht is het merkwaardig om veertig jaar na dato bezwaar te maken tegen het toekennen van een visum aan voormalig deserteur Poncke Princen. Maar het gekraak dat losbarstte rond deze persoon toen hij in 1993 en 1994 een visum aanvraagde om Nederland te bezoeken, toont aan hoezeer Princen een symbool was geworden voor alles wat de veteranen dwarszat. De aanvraag bij de Nederlandse regering in combinatie met Princens uitspraak dat hij de toekenning van het visum zag als een vorm van erkenning, gaven deze gebeurtenissen een officiële status en daarmee een pijnlijke betekenis voor Indië-veteranen: als een deserteur werd gerehabiliteerd, wat was dan de zin geweest van hun inzet en die van omgekomen en psychisch en fysiek beschadigde kameraden?¹⁹ De bedoeling van Princen zelf, het bespreekbaar maken van morele dilemma's – kies je in een oorlog voor je idealen en help je de zwakkere partij of ben je solidair met je landgenoten? – kwam niet van de grond. Wat hij ook te berde bracht om zijn keuze te rechtvaardigen, hij wekte slechts woede op die eigenlijk maar voor een deel met hem zelf te maken had. Niemand minder dan de voorzitter van de Stichting Veteranen Platform, Ted Meines, stelde in *NRC Handelsblad*: 'Als wij wat beter verzorgd waren, zou er nu niet zoveel heisa zijn rond die overloper Poncke Princen, die wel met alle eer ontvangen wordt.'²⁰

Dit was een verwijzing naar de kille wijze waarop de militairen door de Nederlandse

overheid werden ontvangen toen ze terugkeerden uit Indië.²¹ Tegelijkertijd erkende voorzitter Dijkema van de Vereniging Oud Militairen Indië dat 'alle heisa' ook een welkome positieve keerzijde kende: 'voor het eerst wil er nu iemand naar ons luisteren.'²²

Graa Boomsma

De schrijver Graa Boomsma maakte in 1993 hetzelfde als Princen mee. In zijn roman *De laatste typhoon* had hij een poging gedaan begrip te kweken voor de omstandigheden waaronder Nederlandse militairen in Indië extreme wrede daden begingen. Eigenlijk nam hij het voor de veteranen op en onderstreepte de stelling van veel Indië-gangers dat zij door de Nederlandse regering waren misbruikt.²³ Door echter in een interview de daden van de Nederlandse militairen met die van ss'ers te vergelijken, werd hij door een Indië-veteraan die zich beledigd en gekwetst voelde, aangeklaagd wegens smaadschrift. De publiciteit hierover kanaliseerde de reeds sluimerende gevoelens van onvrede bij veel Indië-veteranen. Van zijn bedoeling om deze zaak bespreekbaar te maken kwam niets terecht en ook hij werd een dankbaar object om frustraties op los te laten.²⁴ Uiteindelijk werd hij in hoger beroep vrijgesproken.

Omstreden staatsbezoek

Dat het Indië-debat in 1995 weer zou oplaaien, was voor niemand een verrassing.

Met de vijftigste verjaardag van de Indonesische onafhankelijkheid voor de boeg, en het voorgenomen staatsbezoek van koningin Beatrix aan Indonesië, was er genoeg aanleiding voor discussie: wanneer moest de koningin gaan? Wie mochten er met haar mee? Wat moest zij zeggen? Wat moest zij beslist niet zeggen?

Minister van Ontwikkelingssamenwerking Jan Pronk beet de spits af en stelde

voor om de officiële bekrachtiging van Indonesië's onafhankelijke status, de datum van de soevereiniteitsoverdracht van Nederland aan Indonesië op 19 december 1949, te vervangen door de datum waarop Indonesië zelf zijn onafhankelijkheid had uitgeroepen, 17 augustus 1945. Ook pleitte hij voor een publiek debat over koloniale geschiedenis. De pogingen van Wim Deetman, voorzitter van de Tweede Kamer, om er een politiek publiek debat van te maken, stuitten echter op bezwaren van het CDA en de VVD. De volgende publieke uitspraak van Pronk, dat de strijd in Indië 'een zinloze koloniale oorlog' was geweest en dat de politici van destijds verantwoordelijk waren voor de begane excessen en de misleiding van de militairen, gooide echter olie op het vuur. Hij werd onmiddellijk teruggefloten door minister-president Kok, die met andere partijgenoten niet bereid bleek het beleid van voorgaande regeringen, waar de PvdA aan deel had genomen, te veroordelen. In een mum van tijd werd een staaltje pacificatiepolitiek geregisseerd: de leiders van de vier grootste politieke partijen verklaarden gezamenlijk op televisie dat zij het voorstel van Deetman niet zouden ondersteunen.²⁵ En dit terwijl Pronk in feite precies datgene zei wat tal van Indië-veteranen zo graag wilden horen: de regering heeft een fout beleid gevoerd! De moeilijkheid hier is dat de regering rekening moest houden met uiteenlopende belangen. De Nederlands-Indische gemeenschap had alles te verliezen bij een onmiddellijke erkenning van de onafhankelijkheid, terwijl de voormalige oorlogsvrijwilligers en dienstplichtigen bij een snelle overdracht een zinloze oorlog bespaard zou zijn gebleven. Erkenning van het één betekende in wezen ontkenning van de andere groep.²⁶ Daarnaast was er natuurlijk nog de financiële

rampspoed die de Nederlandse regering met het verlies van Indië op zich af zag komen.

De druk op de regering om het staatsbezoek van de koningin niet op 17 augustus te laten plaatsvinden, kwam dan ook in eerste instantie niet van de Indië-veteranen, maar van de Indische organisaties. Zij hadden al in een veel eerder stadium in een overleg met de minister-president laten weten hier bezwaar tegen te hebben.²⁷

Vanuit het perspectief van een groep die tijdens de internering in Japanse kampen of tijdens de *bersiap* slachtoffer is geweest van onderdrukking en geweld, is dit begrijpelijk. Maar voorbeelden van onafhankelijkheidsverklaringen verder terug in de tijd laten zien dat uiteindelijk de overwinnaar de historische datum bepaalt. Zo zou niemand de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring van 4 juli 1776 willen betwisten omdat Engeland pas op 3 september 1783, na een felle guerrillastrijd, de soevereiniteit van zijn oude koloniën erkende.²⁸ Het is niet ondenkbaar dat als eenmaal de generatie die wil vasthouden aan 27 december 1949, opgegaan is in de geschiedenis, er ruimte zal komen voor een interpretatie van het conflict die meer krediet geeft aan de Indonesische overwinning van de strijd en de circa 6000 Nederlanders die weigerden aan de strijd deel te nemen en dit moesten bekopen met gevangenisstraf.²⁹ Wat mij betreft mag de koningin dan ook doen wat zij in mijn ogen in 1995 tegenover Soeharto onmogelijk kon doen, erkennen dat het vrijheidsstreven van Indonesië lange tijd door Nederland is gedwarsboemd. Het kan best zijn dat er vanuit Indonesië totaal geen behoefte is aan dit soort gebaren, maar dat geloof ik pas echt als het de mening is van een volk dat in alle vrijheid de gelegenheid heeft gekregen zijn eigen geschiedenis te kennen. Zo ver is

het nog lang niet. Hier kom ik op een punt waar ik de meeste moeite heb met De Jongs relaas.

Hij verwijt de Nederlandse media een fixatie op negatief nieuws uit Indonesië. Hoewel in andere Aziatische landen, vooral na de tweede helft van de jaren zeventig, de mensenrechtenschendingen van vergelijkbare aard waren, was volgens De Jong de aandacht voornamelijk op Indonesië gericht. Hij vindt dan ook dat journalisten tijdens het bezoek van de koningin in 1995 best meer over 'de indrukwekkende economische krachtingspanningen' hadden kunnen berichten dan over de schendingen van mensenrechten en de koloniale strijd.³⁰

Je zou bijna denken dat hier een regeringsvoorlichter uit het voormalige Oostblok aan het woord is: waarom op zoek naar dissidenten, u kunt veel beter ons nieuwe industriecomplex bezoeken! De Jong gaat hier voor het gemak voorbij aan het feit dat het Soeharto-regime tweemaal voorkomt op de ranglijst van regimes die in de afgelopen vijftig jaar genocide hebben gepleegd.³¹ Vergeleken bij de openlijke kritiek van Nederlandse politici op Zuid-Amerikaanse en Afrikaanse dictators is Soeharto, wellicht juist door de vroegere koloniale overheersing, altijd voorzichtig benaderd.

Dat de schendingen na 1976, de gewelddadige inlijving van Oost-Timor, niet meer op deze schaal zijn voorgekomen, lijkt me gezien het gewelddadig potentieel van dit regime geen reden om de aandacht op dit punt te laten verslappen. Zeker niet als men bedenkt dat Indonesië een zeer groot aandeel van de Nederlandse ontwikkelingshulp ontving. Deze relatie werd verbroken toen minister Pronk kritiek uitte op de Indonesische regering naar aanleiding van het bloedbad dat het leger in november 1991 in Dili aanrichtte.

Maar Pronk is wat dit betreft een buitenbeentje, want hij kreeg nauwelijks bijval.

Ik ben juist geneigd te zeggen dat in verhouding tot reacties op mensenrechtenschendingen elders in de wereld de Nederlandse politiek en pers voor Indonesië, tot grote voldoening van Soeharto, altijd een blinde vlek heeft gekend. Deels zal dat ingegeven zijn door de beperkte invloed van de Nederlandse belangenbehartigers van de groep die door Soeharto vervolgd werd, de CPN. Maar de belangrijkste reden is dat Soeharto als opvolger van Soekarno een einde maakte aan een periode van jarenlang wederzijds getreiter tussen Nederland en Indonesië.³² Gevoegd bij de troostrijke, en ook wel realistische, gedachte dat een communistische machtsovername net op tijd bedwongen was, nam men de massale moordpartijen op vermeende communistische sympathisanten die hiermee gepaard gingen, voor kennisgeving aan. Koningin Juliana mocht in 1971 de aangehaalde banden bekrachtigen met een staatsbezoek. In 1995 werd haar dochter ingezet om de door Pronk veroorzaakte breuk weer te herstellen. Zij was echter, in tegenstelling tot wat de Rijksvoorlichtingsdienst wilde doen geloven, wel degelijk uitgenodigd om op 17 augustus aanwezig te zijn bij de viering van de onafhankelijkheid.³³ De meest optimistische inschatting is dat zij niet gegaan is omdat zij dictator Soeharto de voldoening niet wilde schenken. De meest sensationele is dat zij niet is gegaan omdat ze zelf niet wilde. Maar de meest realistische is dat de regering de Indische gemeenschap en de veteranen niet voor het hoofd wilde stoten. In hoeverre dit alles een typisch staaltje Nederlandse navelstaarderij is, zou pas echt duidelijk worden door te kijken naar soortgelijke debatten in Groot-Brittannië en Frankrijk. Mijn inschatting is dat de verwerking van verlies van macht en

status op politiek niveau, en van huis en haard op persoonlijk niveau, een tamelijk universeel karakter heeft.

Conclusie

Historici moeten zich aan de regels van hun discipline houden, dat staat buiten kijf. Maar ze leven niet in een isoleer cel. Het zijn mensen met humeuren en temperamenten, met voorkeuren en antipathieën, met loyaliteit aan hun werkgevers en aan hun eerste bronnen. Ze staan midden in de maatschappij, lezen de krant, kijken naar de televisie of horen zichzelf op de radio.

Niemand maakt mij wijs dat er geen nieuwe ideeën ontstaan na het zien van de verhoren van de IRT-affaire, of door het volgen van de ontwikkelingen rond het Srebrenica-drama. We maken deel uit van een historische cultuur die een veel breder spectrum kent dan geschiedenis puur als wetenschappelijk bedrijf. Een analyse van een bepaald fenomeen dat zich binnen die historische cultuur afspeelt, hoort die elementen in te sluiten die voor verandering zorgen en die tot nieuwe vragen leiden.

De Jong degradeert de hele journalistiek tot gemakzuchtige scoopjagers zonder oog voor nuance. Het bestaan van dit type valt niet te ontkennen, maar De Jong scheert iedereen over één kam. Gezien het grote aandeel dat journalisten geleverd hebben aan de kennis over het officieuze circuit van het Indonesische conflict – ik denk hierbij aan de redacteurs van *Achter het Nieuws* in 1969, aan de artikelen over Indië-veteranen van Tessel Pollman in *Vrij Nederland* uit de jaren tachtig, en aan de interviews met Indië-kenners in *Oost-indisch doof* van Remco Meijer uit 1995 – is deze typering volkomen onterecht. Het feit dat De Jong in zijn eigen

De Jong degradeert de hele journalistiek tot gemakzuchtige scoopjagers zonder oog voor nuance

stuk regelmatig journalisten en columnisten aanhaalt om zijn argumenten te ondersteunen, geeft dit eigenlijk al aan.

In mijn ogen zouden historici meer grip moeten tonen voor de werkwijze van de journalistiek. Behalve het opsporen van zaken die een bedreiging vormen voor de democratie, willen journalisten aansluiten bij verhalen die leven, maar die nog niet uitgekristalliseerd zijn. Aan de vorm waarin dat gebeurt worden bepaalde media-specifieke eisen gesteld die soms haaks staan op de eisen van geschiedenis als wetenschap. Uiteraard heeft de journalist met de historicus gemeen dat zijn verhaal moet kloppen. Maar bij een mooie contrastrijke getuigenis zijn dramatisch effect en sfeer tekening van groter belang dan de vraag of de ervaringen van die persoon representatief zijn voor een hele groep. Het gaat immers om de persoonlijke

beleving van die betreffende persoon. Ferme uitspraken die aansluiten bij een actueel thema, zijn op de televisie en in de krant interessanter dan een genuanceerde historische verhandeling over de diversiteit van een bepaald verschijnsel. Het spanningsveld tussen journalistiek en geschiedschrijving gaat in feite om proportie; staat het deel voor het geheel en als dat niet zo is, in hoeverre kan dat deel een bepaalde legitimiteit opeisen? Juist doordat 'de persoonlijke beleving' nu ook onderwerp van wetenschappelijke studie is geworden, is de afbakening tussen de twee gebieden vervaagd. De interpretatie van Joop de Jong van het Nederlandse publieke debat over het Indië-conflict kan gezien worden als een poging om de oude grenzen veilig te stellen. Voor mij betekent dit echter de ontkenning van essentiële veranderingen in de historische wetenschap. ■

Noten

- 1 J.J.P. de Jong, 'Een inktzwarte bladzijde in de geschiedenis; Nederland en de Indonesische kwestie 1945-1950', in: *Achtste Jaarboek van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie* (z.p. 1997), 97, 98.
- 2 Ibidem, 67, 77.
- 3 Interview met J.W. Hendrix op 27-2-1996, telefonisch gesprek met J.A.A. van Doorn op 19-12-1995. Zie ook: R. Meijer, *Oost-indisch doof*, interview met J.A.A. van Doorn (Amsterdam 1995), 62, 63.
- 4 Interview met de naaste medewerker van Van der Wal, de historicus P.J. Drooglever, gehouden op 11-9-1995. Deze was betrokken bij de totstandkoming van de bronnenpublicatie over de Nederlands-Indonesische verhoudingen. Zie verder noot 11.
- 5 De Jong, 'Een inktzwarte bladzijde', 70.
- 6 J. Glissenaar, *Terug naar Java; in het spoor van Politionele acties* (Aalsmeer 1992), 33. Dit is een deel van een gesprek dat dienstplichtige Jan Glissenaar voerde met een Republikeins officier ergens tussen februari en maart in 1948. Glissenaar was werkzaam in Sukabumi, bij een meldpost waar Republikeinse troepen zich konden melden om in het kader van het Renville-akkoord uit het door Nederland veroverde West-Java geëvacueerd te worden naar het eigen Republikeinse gebied in Midden-Java. Tijdens het vervoer van deze troepen voerde hij regelmatig gesprekken met TNI-officieren.
- 7 Het project Stichting Onderzoek Terugkeer Oorlogsgetroffenen, dat de regering in 1998 naar aanleiding van de Liro-affaire heeft opgezet met de bedoeling compensatie te geven aan groepen die in de Tweede Wereldoorlog schade hebben geleden, is een duidelijk

voorbeeld van het spanningsveld dat ontstaat tussen het diffuse karakter van geschiedenis en de eenduidige antwoorden die men nodig heeft om actuele problemen op te lossen.

- 8 M. Ignatieff, Nexus-lezing 2000, *An age of bad faith*, 24 oktober 2000, Katholieke Universiteit Brabant, Tilburg. Nederlandse vertaling: 'Een tijd van wan geloof', in: *Nexus*, 28 (2000), 23-36.
- 9 De Jong, 'Een inktzwarte bladzijde', 81.
- 10 M. Prenger, *Achter het Nieuws en de oorlogsmisdaden in Indonesië*, voordracht gehouden op het congres van de Vereniging voor Geschiedenis, Beeld en Geluid, gehouden op 31 mei 1991 te Hilversum. De historica Prenger heeft de verschillende redacteurs van *Achter het Nieuws* geïnterviewd.
- 11 Het initiatief voor de bronnenpublicatie werd al in 1957 genomen door het bestuur van het RIOD, op aandringen van de historicus en voormalig Indisch ambtenaar I.J. Brugmans. Het duurde echter tot 1968 voordat de regering, haar adviseurs en de uitvoerende historici het erover eens waren welke restricties op hen van toepassing waren. Toen in 1960 Loe de Jong aan zijn tv-serie *De Bezetting* begon, kreeg één man, de voormalig Indisch ambtenaar M. Boon, de opdracht om in het grootste geheim materiaal te verzamelen dat later gebruikt zou kunnen worden voor geschiedschrijving over de periode 1945-1950. Het RIOD was toen met ongeveer dertig medewerkers al vijftien jaar lang bezig met het tegelijkertijd bewerken van bronnen en publiceren. Zie E. Locher-Scholten, 'Ontstaan en ontvangst van de officiële bescheiden: bronnenpublicatie als signaal van koloniaal trauma', in: P.J. Drooglever en M.J.B. Schouten ed., *De leeuw en de banteng* (Amsterdam 1997), 236-250.
- 12 *Handelingen Tweede Kamer* 1968-1969, 3637.
- 13 Minister-president Piet de Jong realiseerde zich snel dat de excessennota summiere informatie zou bevatten en dat de Tweede Kamer zou aandringen op vervolgonderzoek. In een nota aan alle ministers van 6 maart 1969 stelde hij voor om in navolging van het RIOD een speciaal instituut op te richten voor de Nederlands-Indiëproblematiek; 'Iedere schijn van doofpot of lange baan' diende vermeden te worden. De ministerraad ging akkoord met extra mankracht, maar achtte het niet wenselijk dat de commissie de omvang van een wetenschappelijk instituut zou krijgen. *Archief ministerie van Algemene Zaken*, commissie Indonesië 1945-1950, ingekomen stukken, map 3, conceptnota aan de ministerraad februari 1969.
- 14 *Archief ministerie van Algemene Zaken*, notulen commissie Indonesië 1945-1950, 27-3-1969, map 2.
- 15 *Archief ministerie van Algemene Zaken*, notulen stuurgroep 16-4-1969, nr. 182990, map 1.
- 16 K.J. Vos, 'Televisie is niet debet aan verdringing van oorlogsmisdaden', in: *NRC Handelsblad*, 30-5-1994. Zie ook: K.J. Vos, 'Een open zenuw, televisie over de koloniale oorlog in Indië 1945-1950', in: *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 2 (1990), 69-100.
- 17 J. Bank, *Katholieken en de Indonesische Revolutie* (Dieren 1984). Bank betoogt dat er van een doofpot nooit sprake is geweest. Zijn hoofdstuk over geweldsexcessen is juist gewijd aan berichten die al vanaf 1949 hebben geleid tot felle discussies in het parlement. R. Meijer, *Oost-indisch doof*, interview met J. Bank (Amsterdam, 1995), 85.
- 18 M. Elands, 'De Indiëveteranen in samenleving, publiciteit en geschiedschrijving', voordracht gehouden tijdens het symposium 'De erfenis van de soevereiniteitsoverdracht', gehouden op 15 december 1999 in het Rijksmuseum te Amsterdam.

- 19 V.J.H. Houben, 'A Torn Soul: the Dutch Public Discussion on the Colonial Past in 1995', in: *Indonesia* (1997), 51. Dit artikel geeft een uitgebreid overzicht van het publieke debat over de Indonesische kwestie dat in 1995 is gevoerd, op basis van berichten in de pers.
- 20 'Indisch Verleden', in: *NRC Handelsblad*, 12-1-1995. Johannes 'Poncke' Princen liep in 1948 over van het Nederlandse leger naar de Indonesische troepen. Hij bleef ook na afloop van de strijd in Indonesië, werd moslim, en bouwde als mensenrechtenactivist en criticus van het regime-Soeharto een grote reputatie op. Hierdoor kwam het regelmatig voor dat hij de gesprekspartner was van officiële Nederlandse delegaties.
- 21 De militair historicus J. Hoffenaar heeft onderzoek gedaan naar de voorzieningen die de overheid had getroffen voor de demobilisatie van de Indië-troepen. Hij komt tot de conclusie dat in materieel opzicht de mogelijkheden voor bemiddeling voor werk en scholing goed geregeld waren. Dit gold niet voor de geestelijke opvang, die vooral voor militairen met traumatische ervaringen van belang was. De meeste klachten ontwikkelden zich echter op de langere termijn, en gezien de gebrekkige kennis over het posttraumatisch stresssyndroom in die tijd is het niet verwonderlijk dat er totaal geen aandacht werd besteed aan dit probleem. Zie: J. Hoffenaar, 'De terugkeer van de militairen van de Koninklijke Landmacht uit Indonesië (1947-1951)', in: G. Teitler en J. Hoffenaar ed., *De Politieke acties, afwikkeling en verwerking* (Amsterdam 1990).
- 22 H.M. van den Brink, 'De stilte rondom Poncke Princen', in: *NRC Handelsblad*, 5-1-1995. In tegenstelling tot veteranenorganisaties zoals de Bond van Wapenbroeders en de Bond van Oud-Stoottroepers en Stoottroepers, waar vooral militairen uit de hogere rangen, beroepsmilitairen of mensen uit het Voormalig Verzet een stempel op de organisatie drukten, was de oprichting van de Vereniging Oud Militairen Indië een zaak van voornamelijk Indië-militairen uit de lagere rangen, vooral dienstplichtigen. Deze ontstond in 1985 omdat er behoefte was aan een organisatie die zich puur met zaken betreffende de Indië-tijd zou bezighouden.
- 23 Graa Boomsma, 'Laat verzoening het winnen van verbittering', in: *NRC Handelsblad*, 11-1-1995.
- 24 Boomsma laadde de woede van menige veteraan op zich door in een interview in het *Nieuwsblad van het Noorden* naar aanleiding van zijn in 1992 verschenen roman *De laatste typhoon* deze opmerking te maken: 'ze waren geen ss'ers, nee, ook al konden ze door de dingen die ze deden er wel degelijk mee worden vergeleken.' Boomsma verwees met deze zin naar de kreet van de communisten die vanaf 1946 protesteerden tegen troepenverzendingen naar Indonesië: 'Maak van onze jongens geen ss'ers.' Zie: J. Vermolen, *De affaire Poncke Princen* (doctoraalscriptie; Utrecht 1994).
- 25 Houben, 'A Torn Soul', 52, 53.
- 26 Onghokham, 'De Revolutie heeft veel menselijk leed veroorzaakt', in: *The Jakarta Post*, 21-3-1995. Geciteerd en vertaald in de Pasar Malam-krant van mei 1995. Citaat: 'Bij deze 50^e verjaardag van Indonesië's onafhankelijkheid is het ook gepast om stil te staan bij het feit dat de Revolutie ook veel menselijk leed heeft veroorzaakt, dat er ook slachtoffers waren, en niet alleen overwinnaars. Historici zullen wellicht ooit van mening zijn dat de naoorlogse ineenstorting van de koloniale rijken zeer veel mensenlevens en levensgeluk heeft gekost – misschien evenveel als het bouwen van die rijken in India, in Afrika en elders. [...] In dit

licht zou een bezoek door de Koningin op 17 augustus inderdaad een ontkenning lijken van het bestaan van de Indische Nederlanders als Nederlandse burgers.'

- 27 Citaat uit een brief van minister-president Kok aan de Stichting Veteranen Platform, in: *Madjoe*, september 1994.
- 28 Dit voorbeeld komt uit een bijdrage aan het publieke debat in 1995. T. Janssen, 'Voor Nederlanders is een historisch debat een strafproces', in: *de Volkskrant*, 11-2-1995. De Amerikaanse onafhankelijkheidstrijd tegen de Britten die duurde van 1775 tot 1783, werd vooral door kolonisten in het Zuiden gevoerd met guerrilla-tactieken. Zie: W. Laqueur, *Guerrilla; a historical and critical study* (Boulder 1984), 18-22.
- 29 Verklaring van de Raad van Kerken in Nederland n.a.v. 50 jaar onafhankelijkheid van Indonesië, Amersfoort, 11 januari 1995.
- 30 De Jong, 'Een inktzwarte bladzijde', 96, 97.
- 31 Op de lijst van genocides gepleegd vanaf de Tweede Wereldoorlog komt Indonesië twee keer voor: in 1965-1966 met een schatting van tussen de 500 000 en 1 000 000 doden, communisten en vermeende communisten, en in 1975-1980 met een schatting van tussen de 60 000 en 200 000 doden, Oost-Timorezen. Harff spreekt in het eerste geval van 'politicide', omdat het om een politieke overtuiging gaat, en in het tweede geval over genocide, omdat het om een nationaliteit gaat. Zie: B. Harff, 'Recognizing genocides and politicides', in: H. Fein ed., *Genocide Watch* (New Haven/London 1992), 32-35. Vreemd genoeg kwam het enige serieuze initiatief om op basis van bewijsmateriaal het aantal doden te tellen van de Indonesische regering zelf, in het geval van 1965-1966. In een onderzoek dat uitgevoerd werd door 150 'universitaire studenten' in 1966, en dat ingezien mocht worden door een selectie buitenlandse journalisten, kwam men tot de conclusie dat 1 000 000 mensen waren gedood, waarvan 800 000 in Midden- en Oost-Java en 100 000 op Bali en Sumatra. Zie: F. Palmos, 'One million dead', in: *The Economist*, 20 augustus 1966, 727-728. Zie ook: B. Cleland, 'Greatest bloodbath in Indonesian's history', in: *Dawn*, 2 augustus 1966. Deze bronnen worden genoemd in: R. Cribb, 'Problems in the historiography of the killings in Indonesia', in: R. Cribb ed., *The Indonesian Killings of 1965-1966; studies from Java and Bali* (Clayton/Victoria, 1990), 8. Cribb betoogt dat dit rapport nooit officieel is gepubliceerd, maar dat andere onderzoekers hem materiaal hebben beschreven dat waarschijnlijk hetzelfde is. Wat betreft de cijfers op Oost-Timor is er volgens Cribb bewijs dat er tussen 1975 en 1980 'slechts' tussen de 80 000 en 100 000 mensen zijn gedood, waarvan de helft daadwerkelijk door Indonesische troepen is gedood. Gezien een totale populatie op Oost-Timor van meer dan 600 000 ten tijde van de invasie is het desondanks een afschuwelijk groot aantal. Zie: R. Cribb, 'How many deaths? Problems in the statistics of massacre in Indonesia (1965) and East-Timor (1975-1980)', paper gepresenteerd op de conferentie 'Conflicts and violence in Indonesia', Humboldt Universiteit Berlijn, 3-5 juli 2000.
- 32 J.J.P. de Jong, 'Postkoloniale depressies en speciale banden. Vijftig jaar Nederlands-Indonesische relaties', voordracht gehouden tijdens het symposium 'De erfenis van de soevereiniteitsoverdracht', gehouden op 15 december 1999 in het Rijksmuseum te Amsterdam.
- 33 Volgens Roeslan Abdulgani, Indonesisch oud-minister van Buitenlandse Zaken, die betrokken was bij de voorbereidingen voor het staatsbezoek, had hij in juli 1995 in Den Haag beklemtoond hoezeer de Indonesische regering het op prijs zou stellen indien de koningin

op 17 augustus vijftig jaar onafhankelijkheid met hen zou willen vieren. Dit verklaarde hij in zijn Multatuli-lezing in de Grote Kerk in Breda, die hij op 12 juni 1998 hield. De koningin reisde uiteindelijk vier dagen na het onafhankelijkheidsfeest naar Indonesië. Ruim een maand later zei minister van Buitenlandse Zaken Van Mierlo dat – volgens zijn Indonesische ambtgenoot Ali Alatas – president Soeharto zelf niet had gewild dat Beatrix bij de viering aanwezig was. In: *NRC Handelsblad*, 13-6-1998.